

- 37 Vervallen zijn de artikelen 8, 15 en 17, aangepast de artikelen 12 en 16.
- 38 Met 'die belofte van der kercke metten vriheden voerseyt' is de benoeming na het vertrek van mr. Gerard bedoeld, van twee geestelijken in plaats van één, zoals 'onze lieve neve de Grave Florens' had beloofd, met dien verstande dat na het overlijden van een van hen diens opvolger 'niet dien deele versien soude, ende alsoe voerwaert meer te houden te Goeds eren ende ter prochien salichede te berechten'. Mr. Gerard was inmiddels overleden en het patronaatsrecht was overgegaan op de Duitse orde. De bepaling over de 'vriheden ende ghewoenten van marc trechten' slaat waarschijnlijk op de zogenaamde Kerstavondoorconde (1266), waarbij was bepaald dat niet-poorters die de marktvrede breken niet gestraft zullen worden volgens het marktrecht, maar volgens het (strengere) landrecht. Blok, *Hollandsche stad*, 30, 41.
- 39 Kruisheer, 'Het ontstaan', 196.
- 40 Kruisheer, 'Het ontstaan', 196.
- 41 SA I, inv.nr. 80. SA I, inv.nr. 91 en 97 geven als bron bij een extract van het privilege van 19 dec. 1266 het 'Rode bouck', fol. 1. Zie ook Kruisheer, 'Het ontstaan', 186-187.
- De status van dit 'rode boek' blijft onduidelijk. Volgens zijn noot 39 staan er slechts zeven akten in, tussen 1266 en 1519. Dat wijst niet op een volledig privilegeboek, eerder op een op enigerlei moment aangelegd register.
- 42 SA I, inv.nr. 82.
- 43 Jan Jansz. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* (Leiden 1641?) 298-315.
- 44 F. van Mieris, *Handvesten ...* (Leiden 1759) 52.
- 45 Bijvoorbeeld niet in SA I, inv.nrs. 87, 89, 91, 92, 94, 101, 102.
- 46 Bijvoorbeeld in SA I, inv.nrs. 96 en 97 en voorin 87, 89, 91, 92, 94, 101, 102.
- 47 Met dank aan Gera Breebaart, die de gesproken tekst op papier zette.
- 48 Er zijn verscheidene oorkonden waarin Dordrecht *oppidum* genoemd wordt, zoals die van februari 1200, 3 november 1200 of juli 1220. Zie Jan van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572* (Hilversum 1996) 22, 27.
- 49 Artikel 2.
- 50 Vertaling van *veri pastores*.
- 51 *Memoria in Leiden in de late Middeleeuwen. De zorg voor het zieleheil in een zelfbewuste stad*.

Een koninkrijk aan de monding van de Rijn

Freek Lugt

Er zijn praktisch geen eigentijdse berichten over de bewoners van Rijnland in de zesde eeuw.¹ Daarom moeten we zuinig zijn op dat ene stuk proza waarin het wel gaat over Rijnlanders rond 550, of waarin het daarover lijkt te gaan. Het is een half hoofdstuk in een boek van de Oost-Romeinse historicus Procopius dat handelt over de oorlog waarin koning Radigis verzeild is geraakt, als gevolg van een gebroken huwelijksbelofte. Aanleiding voor het opnieuw ter sprake brengen van deze al veel commentarierende tekst zijn enkele spectaculaire vondsten bij de recente opgravingen in Oegstgeest. Daarbij moeten ook enige in de vorige eeuw gedane – maar even bijzondere – vondsten in Rijnsburg en Valkenburg/Katwijk voor het voetlicht komen. Met 'bijzondere vondsten' bedoel ik hier vondsten die een aanwijzing kunnen zijn voor de aanwezigheid destijds van een regionale of zelfs nationale elite bovenlaag.

Bijzondere vondsten in Rijnsburg

In het centrum van Rijnsburg, bij de kerk met de toren die het enige restant is van de abdij van Rijnsburg, zijn in de loop van de twintigste eeuw sporen van een zesde- en zevende-eeuws dorp gevonden. Ten noordoosten daarvan ligt, buiten het dorp, een grafveld uit die periode. Daar zijn in de vorige eeuw bijzondere vondsten gedaan.

In de eerste plaats is dat het graf van een jongen die een jaar of acht moet zijn geweest. Het graf was omgeven door een kringgreppel met daarin een houten hekwerk met ingangspartij. In de grafkist zijn onder meer een aan de lengte van de jongen aangepast zwaard en een speerpunt gevonden, twee vuurstenen vuurslagen, een bronzen riemgesp en twee bronsfragmenten met onbekende functie. In een ander graf lag een even oude jongen met een wat groter zwaard. Op die leeftijd liet een jongen zijn kinderjaren achter zich en moest hij aan het werk of begon zijn wapentraining, al naar gelang de maatschappelijke positie van zijn vader.²

Freek Lugt publiceerde onder meer *Het goed van Oestgeest* (tweede druk, Leiden 2010); *Het ontstaan van Leiden* (Leiden 2012); *Oud-Poelgeest* (Oegstgeest 2014).

Verder is op het grafveld een paardengraf gevonden. Het is slechts voor een klein deel opgegraven zodat bijzonderheden ontbreken, maar gelet op de ligging is de kans klein dat het bij een van de begraven jongens heeft gehoord.³

Andere kostbare grafgiften zijn vooreerst een bronzen riembeslagplaatje, ingelegd met almandijn (een doorzichtige rode halfedelsteen) en blauw en wit email. Nog meer in het oog springt een verguld bronzen gesp met een langwerpige gouden beslagplaat met goudfiligraan vlechtbandversiering. De versiering bestaat uit vier in elkaar verstrengelde dierfiguren met lusvormige vlechtbandornamenten. De plaat is afgezet met vlechtwerk van gouddraad. Deze ornamentiek is kenmerkend voor beslagstukken die meermalen in graven in het Engelse Kent zijn meegegeven; daar komt de combinatie van goudfiligraan en almandijn vrijwel exclusief voor.

Daarnaast is er een typisch vrouwensierraad gevonden: een ronde zilveren schijffibula, in een cirkelvormig patroon ingelegd met almandijn en email met in het midden een kruismotief.

Bijzondere vondsten in Valkenburg/Katwijk

In het Romeinse castellum in Valkenburg (ZH) is in post-Romeinse afvalkuilen aardewerk uit de zesde en zevende eeuw gevonden. Daar werd toen dus gewoond. Ook een grafveld uit de late zevende, vroege achtste eeuw is er gevonden; een aangetroffen drinkglas moet uit een van de graven zijn gekomen. In de wijk De Woerd zijn eveneens bewoningssporen uit die periode aangetroffen.⁴ Een opvallende vondst is een 'wapengraf' dat onder een kruising van muren van de eerste stenen kerk van Valkenburg lag.⁵ Het graf dateert uit de zevende of het begin van de achtste eeuw. De daar begraven man was voorzien van twee zwaarden en een groot ovaal schild.⁶ Hij moet een vooraanstaand krijgsheer zijn geweest.

In Katwijk is een groot aantal bewoningssporen uit de zesde en zevende eeuw aangetroffen, in het bijzonder in de Zanderij, het voormalige duingebied ten noorden van de watertoren.⁷ Van de vele gevonden munten waren er acht van goud; een negende was een koperen imitatie die blijkbaar moest doorgaan voor een gouden munt.⁸ Opvallend is de vondst van een deel van een plaatje lood; daarop is misschien een proefslag van een normaliter gouden munt te zien, maar waarschijnlijk heeft het gediend als stempelschoonmaker van een muntmeester. Goudresten die in het muntstempel achterbleven konden worden verwijderd door met het stempel op een loden plaatje te slaan, waarna het restje goud in het lood

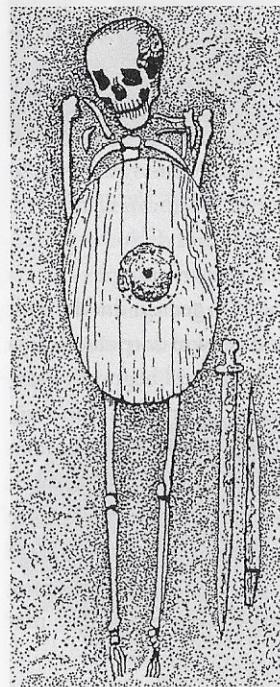
achterbleef. Zowel indien het een proefslag was als ingeval het als stempelschoonmaker diende, geeft het plaatje aan dat ter plaatse een edelsmid heeft gewerkt die tevens heeft gefungeerd als muntmeester.⁹

Bijzondere vondsten zijn verder gedaan in het gebied Klein-Duin, nu de wijk Cleijn Duin, waar op een grafveld een drietal wapengraven is gevonden.¹⁰ De graven bevatten grafgiften, bestaande uit een drinkglas, vermoedelijk afkomstig uit de Eifel of de Ardennen,¹¹ en een set wapens: minimaal een zwaard inclusief schede (eenmaal met verzilverd beslag) en een speer. Een van de graven bevatte ook nog een tweede speer en een schild met een verzilverde band op de schildknop; een derde begravene was bovendien voorzien van een strijdbijl. De graven dateren uit de laat-zevende en vroeg-achtste eeuw en zijn dus wat jonger dan de vondsten in Rijnsburg en Oegstgeest. Daar staat tegenover dat de speer en de bijl uit het

derde graf vermoedelijk bij de begrafenis al ouderwets waren en dus van voorvaderen van de begravene zullen zijn geweest. Het is duidelijk dat de drie mannen krijgslieden waren en niet de minste, gelet op het zilverbeslag, en dat zij in minstens één geval ook uit een krijgsliedengeslacht kwamen. Verder zijn er zevende-eeuwse crematiegraven gevonden met daarin mogelijk resten van wapens.

Een losse vondst uit de Zanderij is een zilveren fibula, net zo een als in Rijnsburg is aangetroffen maar dan met wat eenvoudiger almandijn inlegwerk.¹²

Uit een crematiegraf op grafveld Klein-Duin is een zeer bijzonder voorwerp tevoorschijn gekomen: een verguld bronzen uiteinde van een drinkhoorn, in de vorm van een roofvogelkop. Een drinkhoornuiteinde in deze vorm is verder op het Europese vasteland niet aangetroffen. Wel zijn er vergelijkbare exemplaren gevonden in graven in Loveden Hill (Lincolnshire, ten noordoosten van East Anglia) en Taplow (op het 'drielandpunt' van Essex, Wessex en Sussex). Deze drinkhoorns waren gemaakt van de hoorns van wisenten, reusachtige wilde runderen die toen in Engeland al lang uitgestorven waren maar op het vasteland nog voorkwamen. Of die uit Katwijk ook van een dergelijke hoorn is gemaakt is niet meer na te gaan.¹³

Onder de kerk van Valkenburg begraven krijgshoofd.

Tekening M.F.P. Dijkstra 2011, naar Van Giffen 1955.

Het gebied van de monding van de Rijn rond 600. De Rijn stroomt uit in de Noordzee; de kustlijn ligt westelijker dan de tegenwoordige, met een zwarte lijn aangegeven, kustlijn (basis kaart: Dijkstra 25).

Bijzondere vondsten in Oegstgeest

In de periode 2011-2013 zijn enkele bijzondere vondsten gedaan in de wijk Nicuw-Rhijngest in Oegstgeest, in het zesde- en zevende-eeuwse dorp dat daar is opgegraven. In de eerste plaats zijn dat twee ceremonieel of ritueel begraven paarden.¹⁴ Ze lagen op hun zij en keken elkaar als het ware aan. Ze droegen hun tuig, althans de ijzeren restanten ervan, mogelijk inclusief stijgbeugels, en ze hadden het bit nog in de mond. De leren delen van de tuigage waren vergaan. Ze waren nog jong, ongeveer 4 en 5 of 6 jaar. Hoewel in moderne ogen klein (formaat forse pony) waren het voor toen grote paarden. Ze vertoonden geen rug- of andere blessures en zullen dus met een goed zadel zijn bereden; paarden werden toen nog niet als trekdier gebruikt. Een eigenaar bij wie zij eventueel begraven zijn, is niet gevonden. Wel is duidelijk dat ze ritueel gedood zijn.

In de tweede plaats is het graf van een vrouw aangetroffen. Aan organische resten te zien lag zij op een bed van stro of lagen er bloemen in haar graf. Er lag een munt bij haar heupen, evenals een met metaal versierd houten schaal. Zij droeg een fibula en andere metalen voorwerpen en om haar hals een halssnoer

met kralen van, van boven naar beneden, glaspasta, barnsteen en bergkristal. In de buurt van de vrouw zijn vier hondengraven gevonden, op regelmatige afstanden van elkaar en van het graf van de vrouw.¹⁵ Vier van de vijf graven lijken een mathematische figuur te vormen, een soort parabool met de vrouw op de top. Of dat toeval is, is niet uit te maken; ook niet of de honden iets met de vrouw te maken hadden. Overigens kunnen een of meer van de dieren ook bij een andere, daar in de buurt begraven vrouw hebben gehoord. Verder waren de honden groot, iets groter dan een Duitse herder, vertoonden ze geen kwetsuren van belang en waren ze oud. Een rituele dood is mogelijk. Moesten zij mevrouw na haar dood blijven bewaken? Of zijn ze een natuurlijke dood gestorven en was het hen vergund bij haar te worden begraven? Dat overkwam lang niet elke hond, blijkt uit de tussen afval gevonden overblijfselen van andere honden.

Ten slotte is een zilveren schaal gevonden die bekend is geworden als de 'Schaal van Oegstgeest'.¹⁶ De schaal heeft een diameter van ongeveer 21 cm en een hoogte van 11 cm, is beslagen met verguld zilveren ornamenten en is aan de binnenkant voorzien van gouden decoraties. Een gouden fibula-achtige schijf is met eveneens gouden nageltjes op de bodem bevestigd. Op grond van stijlkenmerken is vastgesteld dat de schaal dateert uit de vierde of vijfde eeuw en afkomstig is uit Byzantium of een plaats daar in de buurt;¹⁷ in Engelse koningsgraven uit die tijd is ook Byzantijns zilver gevonden.¹⁸ In de eerste helft van de zevende eeuw zijn de verguld zilveren beslagstukken aan de schaal bevestigd. Ze zijn ingelegd met almandijn en voorzien van ophangogen in de vorm van ringen, wat vermoedelijk is gebeurd in het Duitse Rijnland. Nu zijn nog slechts twee beslagstukken met ring

aanwezig. Hoewel bij de restauratie geen sporen van een derde beslagstuk zijn gevonden, moet dat er wel geweest zijn.¹⁹ De schaal is namelijk een 'hanging bowl' waarvan verschillende bronzen exemplaren zijn aangetroffen in de koningsgraven in onder meer Essex en Sutton Hoo, Suffolk.²⁰ Die hebben allemaal drie ophangogen.

De schaal is gevonden op

De Schaal van Oegstgeest. Foto Restaura, Haelen.

de bodem van een destijds bestaande waterloop; om hem snel te laten zinken is er een gaatje in de bodem gemaakt. Bekend is dat er in die tijd werd geofferd door wapens en andere kostbare zaken aan het water toe te vertrouwen. Duidelijk lijkt daarom dat de Schaal van Oegstgeest als offer in het water is geworpen.

Minstens zo belangrijk is dat er bij de opgravingen in Oegstgeest een enorme infrastructuur is gevonden. Er ligt langs de toenmalige Rijn een kadewand met een lengte van zeker tweehonderd meter,²¹ gemaakt van zware boomstammen die met een heistelling de grond in moeten zijn gedreven, voorzien van boothellingen en aanlegsteigers. Om krekken af te dammen zijn lange dammen van pluggen gelegd op matten van rijshout, precies zoals dat in de twintigste eeuw nog gebeurde.²² De oudste dam dateert uit de eerste helft van de zesde eeuw, meet 45 bij 10 meter en bevat zo'n duizend palen en 900 kubieke meter pluggen.²³ Ten oosten van de tweede dam is een twee meter brede brugconstructie aangetroffen. Deze bestond uit minstens acht paarsgewijs geplaatste zware houten palen, op een afstand van eveneens zo'n twee meter van elkaar. Bij de opgraving waren de palen te zwaar om met de hand te lichten; ze moesten met een graafmachine uit de grond worden getakeld.²⁴ Daarnaast zijn sporen gevonden van een aantal, soms grote, tweebeukige gebouwen.²⁵ Ze zijn zes meter breed en hebben een lengte die varieert van 7 tot in één geval 21 meter. Dat is een maat die ook past bij een eenbeukig woonstalhuis, zoals er verschillende hebben gestaan. Het verschil is echter dat zij gebouwd zijn van zware palen die diep, soms wel een meter, de grond in zijn gezet, terwijl er geen sporen van een ingang zijn aangetroffen. Dit betekent dat de gebouwen naar alle waarschijnlijkheid waren voorzien van een verhoogde vloer. Ze zijn bij de opgraving geïnterpreteerd als opslagruimten.²⁶

Aan het bouwen van de kades, dammen en andere constructies moet een zorgvuldige planning vooraf zijn gegaan en het werk moet onder leiding van vaklieden zijn uitgevoerd door een groot aantal arbeidskrachten, veel meer dan het dorp zelf kon opbrengen. Het bijeenbrengen van de duizenden vaak lange en zware palen bijvoorbeeld die voor de verschillende structuren nodig waren, moet een hoeveelheid tijd en menskracht hebben gevergd die slechts kan worden georganiseerd door een gezaghebbend bewind. Er lag dus een goed geleide organisatie aan de bouw ten grondslag.

Een derde vondstcategorie wordt gevormd door voorwerpen die duiden op een hoog welstandsniveau. Er zijn nogal wat munten aangetroffen, afkomstig uit

Angelsaksisch Engeland en het gebied van Groningen en Friesland.²⁷ Niet minder dan acht daarvan waren van goud (waaronder een zilveren en een koperen imitatie),²⁸ wat overigens niet per se aan rijkdom bij de bewoners hoeft te zijn gerelateerd maar ook op grote handelsactiviteiten kan duiden. Illustratief hiervoor is de gouden *tremissi*²⁹ die tussen de balken van de kade is gevonden en dus kennelijk door een handelaar is verloren.

Net als in Valkenburg/Katwijk zijn er verschillende drinkglazen gevonden, met dit verschil dat ze hier in scherven in een afvalput lagen.³⁰ Er lag ook fraai gevormd houten serviesgoed, van een zo te zien uitheemse houtsoort. In de eerste plaats een kom van zo'n 20 cm in doorsnee, met handvat.³¹ Daarnaast een soort dienschaal, zoals ook is gevonden in het bootgraf dat is opgegraven in Fallward, Cuxhaven, bij de monding van de Elbe.³² Eronder lag een kom of nap van een centimeter of vijftien in doorsnee, die op een draaibank moet zijn vervaardigd. Er zitten nog een paar bronzen nageltjes vlak bij de rand, waarmee iets vastgezet heeft, een handvat, deksel of schenktuit bijvoorbeeld. Mogelijk hoorden schaal en kom bij elkaar; ze zijn samen gevonden. Misschien werden uit de schaal zuidvruchten geserveerd. In elk geval zijn er stukjes walnootdop en druivenpitten gevonden. De walnoot kan in beginsel ter plaatse gegroeid zijn, hoewel de kans klein is; gedroogde druiven moeten zijn geïmporteerd.³³ Onder de vele gevonden vogelresten bevinden zich botten van kraanvogels en zwanen die erop duiden dat deze vogels mogelijk gegeten zijn.³⁴

Fraai versierde hertshoornen kammen lagen er ook, sommige met zowel een fijne als een grove tanding.³⁵ Daarnaast lagen er enige restanten van geweien van edelherten, met duidelijke zaagsporen.³⁶ Uit een en ander kan worden afgeleid dat er een kammenmaker in het dorp aanwezig was. Wellicht was dit een reizende ambachtsman: in Katwijk zijn dergelijke restanten ook gevonden.³⁷ De gevonden kammen zijn gemaakt door een ervaren vakman; een of meer ervan kunnen uiteraard ook elders zijn aangeschaft. Verder kan uit twee veelgebruikte schoenleesten worden begrepen dat er ook een schoenmaker zijn werkplaats had.³⁸

Ten slotte vallen enkele wijnvaten op. Op een watervoerende zandlaag in de grond gezet,³⁹ een enkele keer twee op elkaar, dienden zij als waterput.⁴⁰ De eiken- en dennenhouten vaten zijn afkomstig uit het Duitse Rijnland.⁴¹

De tekst van Procopius

Procopius van Caesarea was de uit Palestina afkomstige juridisch adviseur van veldheer Belisarius. Hij schreef onder meer, in het Grieks, een reeks publicaties

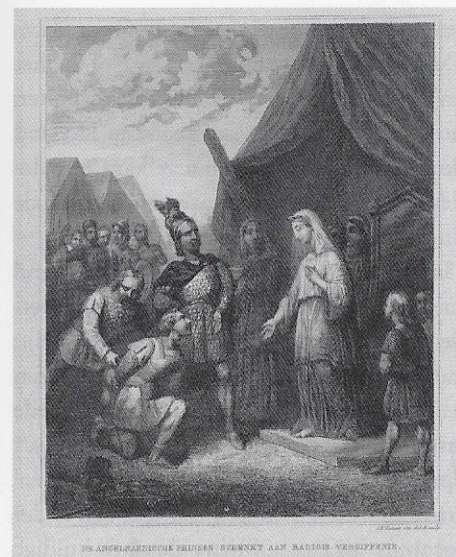
over de oorlogen van de Oost-Romeinse keizer Justinianus, welke reeks later bekend is geworden onder de Latijnse titel *De bellis*, Over de oorlogen. Daarvan gaat de helft over de oorlog tegen de Goten, *De bello Gothico*. Hierin staat ook een tekst over een oorlog tussen de Angelen en het volk van koning Radigis.⁴²

Deze tekst vormt een zijspoor in het boek van Procopius; het heeft niets te maken met het verslag van de nasleep van een gewonnen veldslag tegen de Cutriguri dat eraan vooraf gaat, of met het verdere verloop van de Gotische oorlog waarmee het boek vervolgt. De schrijver zag blijkbaar reden de verslaglegging van Justinianus' oorlogen te onderbreken voor het 'breaking news' dat hem zojuist ter ore was gekomen, over een veldslag tussen een Engels invasieleger en een leger op het continent.

Het verhaal over de veldslag van koning Radigis heeft Procopius in Constantinopel vernomen van gezanten die de Frankische koning naar keizer Justinianus had gestuurd. In het gezantschap waren enkele in Engeland wonende Angelen opgenomen, blijkbaar om de claim kracht bij te zetten die de Frankische koning meende te hebben op de heerschappij over Engeland. Het moeten deze Angelen zijn geweest die de historie hebben overgebracht. Dat blijkt uit de glorieuze rol die de Angelen in het verhaal vervullen en uit het feit dat Radigis en diens Angelse evenknie 'koning' worden genoemd. Dit is de gewoonte in de Engelse literatuur uit die tijd. Een persoon die in de Frankische literatuur *dux*, hertog, wordt genoemd, heet in Engeland *rex*, koning.

In moderne ogen is er het een en ander aan te merken op het functioneren van Procopius als historicus. Met name geldt dit de wijze waarop hij zijn opdrachtgevers in een gunstig daglicht stelt, alsmede zijn kennis van de topografie van Europa in het algemeen en West-Europa in het bijzonder. Het eerste aspect zien wij ook in de tekst waarom het hier gaat. De overwinning van de Angelen bijvoorbeeld wordt volgens de schrijver behaald doordat zij met niet minder dan 400 schepen en 100.000 krijgers de strijd aanbinden. Overdrijving kan hieraan niet vreemd zijn. Zijn kennis van de West-Europese topografie valt in dit geval echter, op de keper beschouwd en met gebruikmaking van een goede vertaling, nogal mee. Hierna zal dit blijken.

Heel in het kort luidt de historie als volgt.⁴³ De vader van Radigis heeft hem, toen hij nog klein was, uitgehuwelijkt aan een even jeugdige prinses van de in Engeland verblijvende Angelen. Nu is het tien jaar later, Radigis' moeder is overleden en zijn huwelijk is nog niet voltrokken. Aan de overkant van de rivier ko-

De gevangen genomen koning Radigis knielt voor zijn Angelse prinses. Staalgravure Johann Wilhelm Kaiser, circa 1838, Rijksmuseum.

men de Franken steeds dichterbij. Om deze reden heeft de vader van Radigis het raadzaam geacht te hertrouwen met een Frankische prinses, een zuster van koning Theodebert maar liefst. Tevens is het inzicht gerijpt dat de liaison van Radigis met de Angelse prinses niet verstandig is geweest. Zijn vader voelt zijn einde naderen en raadt Radigis daarom aan om, als hij zal zijn overleden, toch niet met de Angelse te trouwen maar met zijn weduwe, tevens stiefmoeder van Radigis. Radigis neemt deze raad aan en trouwt met haar.

De Angelse prinses ontsteekt in woede en vaart met een groot leger naar het vasteland. Het leger van Radigis wordt verslagen en Radigis gevangen genomen. Nadat hij spijt heeft betuigd

stuurt hij zijn Frankische vrouw terug naar Theodebert en trouwt hij alsnog met de Angelse prinses. 'En zo is het gebeurd', sluit het verhaal af.

Sinds halverwege de vorige eeuw heeft deze tekst het nodige opzien gebaard in historisch en archeologisch Nederland. De vraag is waar de veldslag zich afspeelde tussen de Angelen en het volk van Radigis. Procopius noemt hen de *Θάρροι*, vertaald in het Latijn de *Varni*, in het Duits en Nederlands de 'Warnen'. W.J. de Boone was pleitbezorger van een situering van de gebeurtenissen rond de monding van de Rijn, in de Leidse regio dus.⁴⁴ Anderen vonden dat de geschiedenis niet hier kan hebben plaatsgevonden maar dat het gebeuren ergens in Noord- of Midden-Duitsland is te plaatsen omdat de Warnen daar hun woonplaats hadden. Hierin zijn ze recentelijk gevolgd door M.F.P. Dijkstra. Hij meent dat de plaatsbepaling bij de uitloop van de Rijn niet letterlijk moet worden genomen maar moet worden beschouwd in de literaire context van zijn tijd. De Rijn fungeert in het verhaal slechts als een grove, relatieve plaatsbepaling tussen de Franken en de Warnen in een regio waarover Procopius verder weinig wist.⁴⁵

Nemen wij vooralsnog aan dat de laatste conclusie juist is en dat de woonplaats van de Warnen ter hoogte van het Midden-Duitse Thüringen lag, of in het Noord-Duitse Elbegebied. Voor dat geval maakt Dijkstra duidelijk dat er, buiten de tekst van Procopius, geen enkele aanwijzing is dat de Warnen ook in Holland verblijf hebben gehouden. Laten wij de zaak daarom van de andere kant benaderen, van de kant van de Angelen. Onderwerp is tenslotte een tweestrijd tussen de Warnen en de Angelen.

De woonplaats van de Angelen is Brittia. Dat is, zegt Procopius, een eiland dat ligt niet ver van de kust, tegenover de mondingen van de Rijn, tussen Britannia en het eiland Thoule (volgens de veelgebruikte vertaling van Dewing zijn zowel Britannia als Thoule een eiland; volgens de recente vertaling van Van Straten geldt dit slechts voor Thoule). Thompson meent op basis van de goede vertaling te kunnen vaststellen dat Britannia in dit geval het Franse Bretagne is.⁴⁶ Het eiland Thoule ligt, volgens Procopius, 'voor zover mensen er iets van weten' in het uiterst noordelijke deel van de oceaan, zodat Thoule IJsland of een ander eiland in die richting moet zijn. Procopius lijkt met Brittia dus het huidige Engeland te bedoelen. Dit vermoeden wordt zekerheid als we in het tweede deel van het hoofdstuk lezen dat op dit eiland de mensen van vroeger een lange muur hebben gebouwd, waarmee een groot deel van het eiland is afgesneden; hierin herkennen we de Muur van Hadrianus. De Angelse prinses en haar leger komen dus vanuit Engeland. Daar wonen, horen we verder, Angelen, Friezen en Britten, die elk een eigen koning hebben. Procopius zegt er niet bij dat de christelijke, Keltische, Britten de oorspronkelijke bevolking vormden en dat de heidense Angelen en Friezen (en een veelheid aan andere Germanen, gewoonlijk gezamenlijk aangeduid als Saksen) bezig waren hen cultureel en misschien ook letterlijk te verdringen.⁴⁷

Tot nu toe geeft Procopius er weinig blijk van dat hij, zoals sommige schrijvers beweren, een gebrekkige kennis bezit van de topografie van West-Europa. Hij heeft het bijvoorbeeld over de mondingen van de Rijn, weet dus dat er meer zijn. Verder schrijft hij dat Engeland ten noorden van zowel Spanje als Bretagne ligt, wat klopt, en dat Bretagne over zee ongeveer vierduizend stadia, dat is ruim 700 km, van Spanje ligt, wat ook redelijk juist is.⁴⁸ Hier heeft de Engelse vertaling van Dewing opnieuw voor verwarring gezorgd: volgens zijn vertaling was het niet vierduizend maar vierhonderd stadia. Ten slotte vermeldt Procopius dat Engeland ongeveer 35 km van het continent ligt, wat inderdaad de breedte is van wat nu het Kanaal heet.

De Angelen zitten dus in Engeland. Om verhaal te halen scheept het leger van de Angelse prinses zich in, vaart de Noordzee over en slaat zijn kamp op 'vlak bij de uitmonding van de rivier de Rijn'. Het lijkt dus geen twijfel dat in elk geval de Angelen zich toen in Rijnland bevonden, zij het tijdelijk, bij de monding van de Rijn, die toen nog gewoon in zee uitstroomde. Daar leveren de Angelen slag tegen het leger van Radigis. Waar bevond zich dat?

Procopius legt dat nauwkeurig uit. Het volk van Radigis woont, vanuit Constantinopel gezien, aan de overkant van de Donau. Hiermee maakt de schrijver duidelijk dat deze barbaren ver van de beschaafde wereld wonen. 'Zij reiken', vervolgt de schrijver, 'tot aan de noordelijke oceaan en de rivier de Rijn, die de scheiding vormt tussen hen en de Franken.' Daaruit blijkt dat zij in elk geval wonen in de hoek van Europa waar de Rijn en de noordelijke oceaan elkaar ontmoeten; de andere begrenzingen van hun gebied blijven in het duister. Duidelijk is wel dat volgens Procopius het volk van Radigis woont daar waar de Rijn in de Noordzee uitkomt, en wel aan de noordoever, aangezien de Franken ten zuiden van de Rijn verblijven. Dat wordt bevestigd in het slot van het verhaal: 'De Varni hadden toen hun kamp opgeslagen niet ver van de kust van de oceaan en de monding van de Rijn.' Dat kan ook niet anders; daar werd het conflict met de Angelen beslecht.

Rest nog de vraag bij de monding van welke Rijn dat was. De Rijndelta omvatte ooit drie mondingen: het Oer-IJ, de Oude Rijn en de Maas. Het Oer-IJ was toen al verzand en valt dus af. De Oude Rijn vormde de *limes*, de rijksgrens, van de Romeinen terwijl de Franken zich beschouwden als hun opvolgers. Het ligt dan ook voor de hand te veronderstellen dat de Oude Rijn ook de grens vormde tussen de Franken en de volkeren ten noorden van de Rijn. Zover was het toen echter nog niet. In de jongste jeugd van Radigis maakte diens vader zich nog geen zorgen over de aanwezigheid van Franken, dat kwam pas toen Radigis volwassen werd. Dat er toen wel reden voor was, wordt bevestigd door een lofrede van de met Gregorius van Tours bevriende dichter Venantius Fortunatus. In 580 noemt hij de Frankische koning Chilperic 'de schrik van de verste Friezen'.⁴⁹ Ook waren er in de zesde eeuw al contacten tussen de bewoners van het Nederlandse rivierengebied en de Franken.⁵⁰ Een en ander is echter onvoldoende om een keuze te kunnen maken tussen Maas en Oude Rijn. Duidelijk lijkt wel dat in het midden van die eeuw langs de monding van de Oude Rijn meer mensen woonden dan langs de monding van de Maas.⁵¹ Bovendien staat archeologisch vast dat daar toen

al dorpsvorming plaatsvond. Ik neem daarom aan dat het volk van Radigis bij de Oude Rijn verbleef; hierna zal dit vermoeden worden bevestigd.

We kennen nu dus de ligging van het rijk van Radigis, althans als we Procopius moeten geloven. Naar mijn mening is dat het geval. De in diens tekst beschreven gebeurtenissen kunnen juist zijn, en van het tegendeel is niet gebleken. Wij moeten er daarom van uitgaan dat de mededelingen van Procopius de werkelijkheid weergeven. Dit geldt temeer als er, zoals hier, gegevens zijn die de geschiedenis ondersteunen; ik kom hier op terug.

Vanaf de monding van de Rijn liep de grens van het rijk van Radigis langs de kust naar het noorden en langs de Rijn naar het oosten, waarbij het heel goed mogelijk is dat beide Rijnovers tot zijn gebied behoorden. Grenzen waren niet strikt geografisch bepaald maar hingen samen met de beweeglijkheid van groepen mensen die tot een bepaald rijk werden gerekend. Over de vraag tot waar de bedoelde grenzen langs de kust en de Rijn liepen en hoe de andere begrenzingen waren, als die er al waren, bestaat geen enkele zekerheid.

Warnen

De vraag staat nog open waarom Procopius het volk van Radigis Warnen noemt, terwijl toch vaststaat dat de Warnen in Noord- of Midden-Duitsland verbleven. Op die vraag zijn verschillende antwoorden mogelijk, waaronder dat het Grieks van Procopius tot nu toe niet goed is geïnterpreteerd.⁵² Het meest voor de hand liggende antwoord is echter dat de oorspronkelijke Warnen zich hebben gesplitst: een deel bleef in Duitsland, een ander deel vertrok naar de monding van de Rijn. Dat is niet ongevoerd. Bekend is het voorbeeld van de Goten, die zich ooit splitsen in Visigoten en Ostrogoten. Een ander voorbeeld ligt dichterbij huis. Uit de naam 'Sassenheim', die 'woonplaats van Saksen' betekent (of 'woonplaats van Saxo', waarbij Saxo een Saks is), blijkt ondubbelzinnig dat er ten noorden van de monding van de Rijn ook Saksen hebben gewoond.⁵³ Saksen verbleven daarnaast ook in Engeland en waren voor een ander deel in hun thuisland gebleven. Groepen Germanen splitsten zich dus soms. Een deel van de Duitse Warnen kan derhalve naar het westen zijn getrokken.

In dit verband is interessant dat de Romeinse historicus Tacitus rond het jaar 100 in zijn *De origine et situ Germanorum* vermeldt dat de Warnen in Duitsland buren zijn van de Angelen en dezelfde cultus met hen delen.⁵⁴ Als dat tweehonderd jaar later nog zo was, kan het afgesplitste deel van de Warnen samen

met de Angelen naar Engeland zijn verhuisd. Vervolgens kunnen de Warnen vanuit Engeland de Noordzee zijn overgestoken om zich langs de monding van de Rijn te vestigen. Procopius zinspeelt op iets dergelijks als hij in de introductie van zijn verhaal zegt: de bevolking van Engeland neemt zo snel toe dat jaarlijks grote groepen de zee oversteken om zich aan de overkant te vestigen.⁵⁵ Dat zou meteen verklaren hoe Radigis aan zijn Angelse prinses is gekomen.⁵⁶

Hoe dat echter ook zij, het is volstrekt plausibel dat een afgesplitst deel van de Warnen, via welke route dan ook, bij de monding van de Rijn is terechtgekomen. In een volgende fase zijn zij dan, net als de Saksen uit Sassenheim, opgegaan in de Friezen.

Zevende-eeuwse machtsbasis in Rijnland

De in Oegstgeest gevonden paarden- en hondenbegravingen laten zien dat er belangrijke personen hebben gewoond. Wie zich kan veroorloven te worden begraven met twee forse, nog jeugdige paarden, die ook bij leven al een teken van aanzien waren, is zonder twijfel een belangrijk en aanzienlijk man geweest. Het doden van een goed rijdier, getuigd en wel, moet een nog groter vertoon van macht en status zijn geweest dan het berijden van zo'n dier, zegt Buhrs terecht.⁵⁷ In dezelfde sfeer is de vrouw met haar begraven honden te plaatsen. Stoffelijke resten van andere honden zijn in het dorp tussen het afval gevonden, die waren dus blijkbaar van de mindere goden in het dorp. De begraven honden mochten netjes bij hun meesteres worden begraven. Wellicht gebeurde dat zelfs al voor de dood van de vrouw: was voor haar al een plaats gereserveerd aan de top van de parabool? Natuurlijk is dit niet meer dan

Een van de in Oegstgeest gevonden virtueel begraven paarden. Foto auteur.

speculatie, maar het staat wel vast dat de begraven vrouw een vooraanstaand persoon was die zich kon veroorloven haar honden bij zich te laten begraven. Mogelijk meende men dat de honden ook na de dood als waakhond dienst konden doen.

Daarnaast zijn er de kostbaarheden. In de regio

In Rijnsburg is deze gouden gesp gevonden. Foto Rijksmuseum van Oudheden.

zijn een stuk of twintig verloren geraakte of aan de goden geofferde goudstukken teruggevonden. Dat is de grootste concentratie van gevonden zesde- en zevende-eeuwse gouden munten in het huidige Holland.⁵⁸ Als we nu, na vijftienhonderd jaar, nog zo'n twintig verloren geraakte of geofferde goudstukken terugvin-

den, hoeveel moeten er dan niet in de geldbuidels van destijds zijn blijven zitten? Die hoeveelheid kan echter, ik zei het al, ook aan omvangrijke handelsactiviteiten worden toegeschreven. Bovendien kan een vertekend beeld zijn ontstaan doordat het pas in de laatste decennia gebruikelijk is geworden om bij opgravingen ook metaaldetectorspecialisten in te schakelen, waardoor tegenwoordig relatief meer munten worden gevonden dan bij vroegere opgravingen. Kostbare zaken als glaswerk en fraai houten serviesgoed kunnen wellicht ook worden beschouwd als aanwijzingen voor de aanwezigheid van een welvarende bovenlaag, maar kunnen net zo goed duiden op een daarboven uitstijgende elite. Dat geldt ook voor de consumptie van kraanvogels en zwanen⁵⁹ en zeker voor het nuttigen van geïmporteerde walnoten en druiven. Relevant zijn verder de aanwezigheid van de edelsmid en van de kralen-, de kammen- en de schoenmaker.

De kostbaarheden die zijn gevonden op het grafveld van Rijnsburg, dat voor zover nu bekend ook voor Oegstgeest in gebruik was, tonen echter zonder twijfel aan dat de begravenen een vooraanstaand man was. De kindergraven daar – eigenlijk moeten we zeggen: jonge-mannengraven – met de als grafgift meegegeven wapens, maken duidelijk dat hun vaders belangrijke lieden waren. Dat geldt zonder twijfel ook voor de eigenaar van de in de Hollandse kuststreek unieke Katwijkse drinkhoorn.

De Schaal van Oegstgeest was uiterst kostbaar. Het is dan ook niet waarschijnlijk dat iemand, ook al behoorde hij tot de elite, zelf een dergelijke schaal zou aanschaffen. Het zou oorlogsbuit kunnen zijn. Het is echter niet minder waarschijnlijk dat de schaal een geschenk was van iemand uit het netwerk van de eigenaar. Een koning bijvoorbeeld gaf regionale gezaghebbers kostbare geschenken om hen aan zich te binden en tegenprestaties te initiëren.⁶⁰ In het Germaans-Engelse gedicht Beowulf wordt gesproken van geschenken van zilver, afkomstig

Verguld bronzen drinkhoornbeslag, afkomstig uit Katwijk (foto Rijksmuseum van Oudheden). Ter illustratie is tevens een in Taplow, Engeland, gevonden drinkhoorn uit dezelfde tijd afgebeeld, met overeenkomstig beslag (foto British Museum).

uit een koninklijke schatkamer.⁶¹ Is dit zo'n geschenk, dat uiteindelijk, bij het verlaten van het dorp, aan de goden is geofferd als dank voor de successen in het verleden of in de hoop op een goede toekomst?

De waterstaatswerken in Oegstgeest geven ook een belangrijke aanwijzing. De kade, dammen en andere werken zijn niet enkel door de plaatselijke bevolking vervaardigd. Daar is planning aan vooraf gegaan en er moeten deskundigen bij zijn ingeschakeld. Bij de uitvoering waren vele arbeidskrachten betrokken en er moet daarom een vorm van centraal gezag geweest zijn dat de werken heeft geïnitieerd en mogelijk gemaakt. Dat gezag hoeft op zichzelf niet in Oegstgeest of Rijnsburg gevestigd te zijn geweest. Er zijn echter de in Oegstgeest en Rijnsburg begraven paarden, tekenen van status en macht. Hoewel elders in West-Europa dergelijke graven niet ongewoon zijn, is er langs de zevende-eeuwse kust van Holland en Zeeland geen enkel ander dergelijk paardengraf uit die tijd gevonden.⁶² Dat geldt ook voor de bij het vrouwengraf begraven honden. En kan een van de 'opslagplaatsen' van 6 bij 20 meter niet een 'hall' zijn geweest, een zaal voor het

houden van vergaderingen, gezamenlijke maaltijden en feesten? De secundair als putring gebruikte wijnvaten zullen hier toch wel vol zijn aangekomen?

Er kan geen twijfel bestaan dat in de zevende eeuw in Valkenburg/Katwijk en Oegstgeest/ Rijnsburg belangrijke personen hebben gewoond en dat daar toen een regionale machtsbasis is geweest. Dit wordt onderstreept door de gevonden wapengraven en de vermoedelijke aanwezigheid van een muntmeester: munten worden geslagen in het centrum van de macht. Dijkstra preludeert al op een dergelijke machtsbasis in zijn onderzoek naar 'centrale plaatsen' langs de Rijnmond.⁶³ Hij ziet de basis daarvan overigens eerder in Valkenburg/Katwijk dan in Oegstgeest/Rijnsburg, waarbij het drinkhoornbeslag, de muntmeester en het wapengraf onder de kerk een rol spelen. Hij kon echter bij het schrijven van zijn proefschrift nog niet de laatste vondsten in Oegstgeest in zijn beschouwingen betrekken. Dit geldt ook voor Nicolay. Uit de oudere vondsten leidt deze af dat langs de monding van de Rijn 'retinues' moeten hebben gewoond, vertrouwelingen van de machthebber. Ook hij denkt daarbij aan Valkenburg, en wel omdat het voor de hand ligt dat een regionale heerser zijn intrek neemt in het oude Romeinse castellum.⁶⁴

Rond 600 zijn er koninkrijken in Westergo, aan de monding van de Rijn, in Kent en rond Sutton Hoo (naar Nicolay 356).

Overigens acht hij het ook mogelijk dat de desbetreffende gezaghebber gevestigd was in Matilo, het castellum aan de oostkant van Leiden, in het bijzonder omdat vaststaat dat daar in die tijd mensen actief zijn geweest, onder meer met het aanleggen van beschoeiingen, misschien van een haventje.⁶⁵

Het koninkrijk aan de monding van de Rijn

Dijkstra en De Koning vragen zich af of de komst van de post-Romeinse Friezen al in de decennia rond het jaar 600 is te plaatsen.⁶⁶ Zij verwijzen daarbij naar Nicolay, die een door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek gefinancierd onderzoek heeft uitgevoerd naar de machtsbases rond de Noordzee in de Vroege Middeleeuwen.⁶⁷ In de desbetreffende delen van West-Europa en Engeland heerste in die periode een cultuur, de zogenoemde Noordzeecultuur, waarin de mensen in grote lijnen dezelfde huizen bouwden, vergelijkbare sieraden en andere cultuuruitingen hadden en dezelfde taal spraken, het Noordzeegermaans.⁶⁸ Dit is de voorloper van het Oud-Engels in Engeland en het Oud-Fries bij ons, waaruit weer het Middelnederlands is ontstaan. De Noordzeegermanen hadden ook dezelfde organisatievorm. Het gebied was verdeeld in kleine koninkrijken⁶⁹ die geen vaste grenzen kenden maar bepaald werden door de groepen die er, al dan niet vrijwillig, deel van uitmaakten. De koninkrijken vormden nauwelijks een organisatie in tijden van vrede en voorspoed maar des te meer bij behoefte aan een gezamenlijke aanpak. Zij stonden onder leiding van een koning.

Nicolay trekt uit zijn studie de conclusie dat er in het gebied van de Noordzeecultuur rond 600 machtscentra bestonden, in de vorm van koninkrijken, in het Noord-Friese Westergo, langs de monding van de Rijn, rond Canterbury in Kent en in het gebied om Sutton Hoo.⁷⁰ Op het kaartje zijn deze aangegeven. Hij doet dat op basis van gevonden juwelen en andere kostbaarheden en de manier waarop deze als geschenk werden gebruikt, alsmede de context waarin ze zijn aangetroffen.

Volgens de studie van Nicolay en de conclusies daaruit lag er rond 600 dus een koninkrijk langs de monding van de Rijn. De in de vorige paragraaf genoemde 'retinues' die woonden in Oegstgeest/Rijnsburg en Valkenburg/Katwijk noemt hij daarom 'royal retinues', koninklijke vertrouwelingen. Hij voegt daar aan toe dat de in die plaatsen gevonden grafgiften belangrijk bewijs zijn voor de stelling dat het gebied langs de monding van de Rijn werd beheerst door een koninklijke familie met een status die vergelijkbaar is met die van de Oiscinga's, die heersten over Kent, en de Wuffinga's, die de Angelse koningen leverden.

Dat brengt ons terug bij koning Radigis. Reeds de achttiende-eeuwse historicus Gibbon acht het namelijk mogelijk dat de Angelse prinses van Radigis een zuster was van de koning van de Angelen.⁷¹ In die tijd was dat Wuffa, de tweede koning uit het geslacht der Wuffinga's.⁷² Dat hoge niveau hoeft niet te verbazen: Radigis' vader was met een zuster van de Frankische koning Theodebert gehuwd en later zal een dochter van de Friese koning Radbod trouwen met een zoon van de Frankische hofmeier Pepijn II.⁷³

Gibbon acht het mogelijk dat de Angelse prinses een Wuffinga is, Nicolay stelt dat bij de Rijnmond een koning resideert met de status van een Wuffinga. Als beide deskundigen gelijk hebben, staat naar mijn oordeel vast dat het koninkrijk langs de monding van de Rijn waartoe Nicolay concludeert, rond 550 werd geregeerd door koning Radigis en voordien door zijn vader, Hermegisclus.

Hoe dat echter ook zij, volgens zowel de tekst van Procopius als de studie van Nicolay lag er in de tweede helft van de zesde eeuw een koninkrijk langs de monding van de Rijn. Nicolay denkt dat het een groot deel van de latere provincie Zuid-Holland besloeg;⁷⁴ de behandelde archeologische vondsten wijzen erop dat in elk geval de voorlopers van Valkenburg, Katwijk, Rijnsburg en Oegstgeest er deel van uitmaakten. Volgens het geloofwaardige verhaal van Procopius was dat het rijk van Radigis, koning van de westelijke Warnen, zoals wij nu wel mogen concluderen. Mijns inziens vormen deze Warnen een afsplitsing van de Warnen die in Duitsland zijn achtergebleven; in een volgende fase zijn zij opgegaan in het volk van de Friezen. Tot 719, het jaar waarin de Friese koning Radbod overleed, was er immers een koninkrijk Frisia waarvan het gebied rond de monding van de Rijn een deel was; koning Aldgisl regeerde er in 678.⁷⁵ Dat maakt het rijk van Hermegisclus en Radigis een begin of een voorloper van het koninkrijk Frisia.

Noten

- 1 De auteur dankt dr. M.F.P. Dijkstra (Universiteit van Amsterdam) en dr. F.T. van Straten (emeritus Universiteit Leiden) voor hun kritisch commentaar op een concept van dit artikel. De uiteindelijke tekst is voor rekening van de auteur.
- 2 M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn & Maas. Landschap en bewoning tussen de 3e en 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek* (Leiden 2011) 229-232; J.A.W. Nicolay, *The splendour of power. Early medieval kingship and the use of gold and silver in the southern North Sea area* (Groningen 2015) 102-105.
- 3 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 235; mail M.F.P. Dijkstra december 2016.
- 4 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 259, 438; Nicolay, *The splendour of power*, 124.
- 5 Zie voor de betekenis van deze ligging Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 263-265.
- 6 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 256-265.
- 7 H.M. van der Velde (red.), *Cananefaten en Friezen aan de monding van de Rijn* (Amersfoort 2008); Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 144-153; Nicolay, *The splendour of power*, 123.
- 8 A. Pol en B.J. van der Veen, 'De middel-eeuwse munten van Katwijk-Zanderij' in: Van der Velde, *Cananefaten*, 311-337, 315-320.
- 9 Arent Pol, 'A Square Madelinus from Katwijk: Trial Piece or Die Cleaner?' in: Tony Abramson (ed.), *Studies in Early Medieval Coinage*, Volume 2, *New Perspectives* (Woodbridge 2011) 183-190, 186-187. In theorie kan het plaatje van elders naar hier zijn gebracht; de kans daarop is echter verwaarloosbaar aangezien het plaatje vrijwel geen intrinsieke waarde had. Zie voor het edelsmidaspect Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 336.
- 10 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 235-255; Nicolay, *The splendour of power*, 105.
- 11 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 313.
- 12 Nicolay, *The splendour of power*, 122-123.
- 13 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 243-245; Nicolay, *The splendour of power*, 105-106.
- 14 De gegevens met betrekking tot de begraven paarden zijn ontleend aan Elfi Buhrs, *Why Dogs and Horses were Buried at an Early Medieval Settlement along the Old Rhine. A zooarchaeological analysis and literary review* (Universiteit Leiden 2013).
- 15 De feiten inzake de begraven honden zijn eveneens ontleend aan Buhrs, *Why Dogs and Horses were Buried*.
- 16 Persbericht Universiteit Leiden 1 juli 2014.
- 17 Universiteit Leiden, *Beschrijving schaal van Oegstgeest*, ca. 2013, 7.
- 18 Nicolay, *The splendour of power*, o.m. 174, 224.
- 19 Behoudens in het onwaarschijnlijke geval dat de schaal nog niet gereed was toen hij in het bezit van een zevende-eeuwse Oegstgeestenaar kwam.
- 20 Nicolay, *The splendour of power*, 174, 182, 224-225.
- 21 J. de Bruin, 'De Merovingische nederzetting in Oegstgeest', *Westerheem* 2013, 309-315, 313.
- 22 J. de Bruin, 'Oegstgeest/Nieuw-Rhijngest' in: *Archeologische Kroniek van Zuid-Holland 2014* (Leiden 2015) 30-34, 31.
- 23 Aankondiging Universiteit Leiden 31 januari 2016, master thesis *Merovingian dams in Oegstgeest-Rijnfront*.
- 24 De Bruin, 'Oegstgeest/Nieuw-Rhijngest', 32.
- 25 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 211; S. Baas, *Bouwen langs de Oude Rijn. Een Merovingische bouwstructuur langs de Oude Rijn in Oegstgeest* (Universiteit Leiden 2013) 23-28.

- 26 De Bruin, 'De Merovingische nederzetting', 311.
- 27 Buhrs, *Why Dogs and Horses were Buried*, 5.
- 28 Mail A. Pol december 2016.
- 29 Gouden munt, oorspronkelijk Romeins maar later ook geslagen in o.m. Frisia en Dorestad, waar Madelinus de muntmeester was.
- 30 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 181, noot 574.
- 31 De Bruin, 'De Merovingische nederzetting', 312.
- 32 Nicolay, *The splendour of power*, 142, 145.
- 33 W. Kuijper, 'Botanisch onderzoek van een waterput uit de Merovingische tijd', *Westerbeem* 2013, 323-329, 324.
- 34 S. Aerts, *The feathered inhabitants of Oegstgeest. The avifaunal remains of the Early Medieval settlement of Oegstgeest* (Universiteit Leiden 2015) 42-43.
- 35 De Bruin, 'De Merovingische nederzetting', 312, 313; C.L.S. Kromotaroeno, *Osseous objects of Oegstgeest. A functional analysis of the bone and antler objects of the Early Medieval settlement of Oegstgeest (Nieuw-Rijngest Zuid)* (Universiteit Leiden 2015) 62-66, 111-113.
- 36 Kromotaroeno, *Osseous objects*, 59-62.
- 37 Van der Velde, *Cananefaten*, 408.
- 38 M. Hemminga en T. Hamburg, *Een Merovingische nederzetting op de oever van de Oude Rijn* (Leiden 2006) 48.
- 39 L. den Hollander, 'Een vroegmiddeleeuwse waterput te Oegstgeest', *Westerbeem* 2013, 316-322, 318.
- 40 De Bruin, 'De Merovingische nederzetting', 312.
- 41 Aankondiging Universiteit Leiden 31 augustus 2015, master thesis *The long journey of early medieval wood; establishing absolute dates and determining the provenance of timbers from the Oegstgeest-Rijnfront site*.
- 42 Procopius, *De bellis*, deel 8, hoofdstuk XX.
- Voor dit artikel is gebruikgemaakt van de Engelse vertaling van H.B. Dewing (ed. and transl.), Procopius, *History of the Wars*, volume V (London 1928, Cambridge, Massachusetts 1962); en van de Grieks-Nederlandse vertaling van cruciale passages van oud-klassiek archeoloog aan de Universiteit Leiden F.T. (Folkert) van Straten.
- 43 Zie voor het (vrijwel) hele verhaal W.J. de Boone, 'Een getuigenis uit Byzantium over toestanden aan de rijnmond in de zesde eeuw', *Westerbeem* 1957, 10-13; Freck Lugt, *Het sissen van de schaduw. Negen Oegstgeester legenden* (Leiden, in voorbereiding), Koning Radigis.
- 44 W.J. de Boone, *De Franken van hun eerste optreden tot de dood van Childerik* (Groningen, 1954) 86; en diverse artikelen van zijn hand.
- 45 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 345-349 en verwijzingen aldaar; laatstelijk M. Dijkstra en J. de Koning, 'All quiet on the western front? The Western Netherlands and the 'North Sea Culture' in the Migration Period' in: J. Hines & N. Jssennagger (eds.), *Across the North Sea. North Sea connections from AD 400 into the Viking Age* (Suffolk, UK, in voorbereiding).
- 46 E.A. Thompson, 'Procopius on Britia and Britannia', *The Classical Quarterly*, volume 30, nr. 2, 1980, 498-507, 499, 502. 'Britannia' heeft bij Procopius elders een (niet steeds dezelfde) andere betekenis.
- 47 Zie bijvoorbeeld Nicolay, *The splendour of power*, 347.
- 48 De lengte van een stadium verschilde van (Griekse) plaats tot plaats; hier ga ik uit van 180 m.
- 49 'The fear of the furthest Frisians' in de Engelse vertaling van Judith George, *Venantius Fortunatus: Personal and Political Poems* (Liverpool 1995) 77.
- 50 W.A. van Es en W.A.M. Hessing (red.), *Ro-*
- meinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland* (tweede druk, Amersfoort 1994) 84.
- 51 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 84-88.
- 52 Procopius noemde hen geen Warnen, hij noemde hen Οὔρωτοι. Letter voor letter vertaald in het Latijnse alfabet staat daar Varni, zoals de naam ook in de Engelse vertaling van Dewing is vermeld. In de Griekse taal is, succesievelijk in verschillende dialecten tussen de achtste en de vierde eeuw voor Chr., het fonem v of w verdwenen, en daarmee ook de corresponderende letter in het alfabet. Vooral na de inlijving van Griekenland in het Romeinse rijk kregen Grieksschrijvende Grieken echter geregeld te maken met Latijnse namen. Het Latijn had wel de v bewaard (waarschijnlijk uitgesproken als iets tussen de v en w in), ook geschreven met de letter v. Grieken moesten toen dus ook gaan schrijven over namen die met de letter v beginnen. Zij hebben dat opgelost door de Latijnse (w-achtige) v-klank te schrijven met de tweeklank ov (uitgesproken als gesloten o of oe, met bijna automatisch een vage w-klank als overgang naar het vervolg) (mail F.T. van Straten november 2016). Dit zo zijnde is het nog maar de vraag of het bij de andere vermeldingen van 'Warnen' waarop de stelling wordt gebaseerd dat in Rijnland geen Warnen hebben gewoond, wel gaat om de Varni van Procopius. In bijvoorbeeld de *Lex Anglorum et Werinorum hoc est Thuringorum* is 'Werinorum' de tweede naamval meervoud van 'Werini', wat toch niet hetzelfde lijkt als 'Varni'. Taalkundigen zullen hier uitkomst moeten bieden. Zijn de Varni inderdaad niet te identificeren met de Warnen, dan ontvalt de grondslag aan de stelling dat de Varni niet aan de monding van de Rijn kunnen hebben gewoond omdat zij elders verbleven.
- 53 R.E. Künzel, D.P. Blok en J.M. Verhoeff,
- Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200* (Amsterdam 1988) 315. Er was bovendien een Ostsaghem (nu verdwenen), waarbij het huidige Sassenheim gold als Westsagne (Freek Lugt, *Het ontstaan van Leiden*, Leiden 2012, 23). Zie voor een alternatieve opvatting Aad van der Geest, 'Sassenheim: Sagnē of Saxnem', <http://www.rijnlandgeschiedenis.nl/documenten/stichting-oud-sassenheim/sassenheim-sagn-of-saxnem.pdf>.
- 54 Tacitus, *Germania*, cap. 40, editie met Latijnse tekst en Engelse vertaling door William Peterson, in de serie *Loeb Classical Library*, nr. 35 (Londen 1914, revised edition Cambridge, Massachusetts 1970); met dank aan F.T. van Straten.
- 55 Letterlijk zegt Procopius dat zij gaan 'naar het land van de Franken'; aannemelijk is dat zij zich daartoe niet hebben beperkt.
- 56 Zie voor de speculatieve mogelijkheid van een veel latere splitsing – Hermegisclus en zijn mannen maken deel uit van het leger van Theodebert dat rond 525 de binnenvallende Vikingkoning Hygelac verslaat bij de monding van de Rijn en vestigen zich aldaar – Lugt, *Het sissen van de schaduw*, Koning Radigis.
- 57 Buhrs, *Why Dogs and Horses were Buried*, 51.
- 58 A. Pol, mail december 2016.
- 59 Aerts, *The feathered inhabitants*, 42-43 en de door hem genoemde literatuur.
- 60 Zie Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 307; Nicolay, *The splendour of power*, 264-295.
- 61 Nicolay, *The splendour of power*, 10.
- 62 Buhrs, *Why Dogs and Horses were Buried*, 37. Wel zijn in Dorregeest (bij Uitgeest) diverse paardengraven gevonden, waarbij mogelijk ook een uit de zevende eeuw; dat betrof echter steeds één paard, terwijl daarbij over rituele begraving niets bekend is.
- 63 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 336-339.
- 64 Nicolay, *The splendour of power*, 357-358.

- 65 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 428.
- 66 Dijkstra en De Koning, 'All quiet on the western front?'
- 67 Zie Nicolay, *The splendour of power*.
- 68 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 358-359; Nicolay, *The splendour of power*, 14-17. Zie ook Michael Pye, *The Edge of the World. How the North Sea made us who we are* (London 2014) 1-68.
- 69 De termen 'koninkrijk' en 'koning' waren destijds in Engeland in gebruik in alle zeven Angelsaksische koninkrijken; Procopius gebruikte ze ook. De Engelsen gebruiken tegenwoordig ook de aanduiding 'petty king', wat bij ons wordt vertaald in 'kleinkoning'.
- 70 Nicolay, *The splendour of power*, 356-359.
- 71 E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Volume the Third (London 1781), David Womersley (ed.), *idem*, Volume II (London 1995) 507.
- 72 Nicolay, *The splendour of power*, 32-33, 356. De vader van Wuffa, Wehha, is in dat geval degene met wie Hermegisclus het huwelijkscontract sloot. Wuffa is de grootvader van Rædwald die *bretwalda* ('high king') werd van heel zuidoost Engeland en waarschijnlijk is begraven in het fameuze bootgraf van Sutton Hoo.
- 73 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 364.
- 74 Nicolay, *The splendour of power*, 358.
- 75 Zie voor het koninkrijk Frisia Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 362-370.

Janus Dousa's 'legatiuncula', een klein gezantschapje naar Engeland in 1572

Chris L. Heesakkers

De Noordwijkse edelman Janus Dousa, geboren op 5 december 1545, publiceerde in 1569 een bundel van 170 Latijnse epigrammen voor zijn vele vrienden.

In het najaar van 1572, toen Holland sidderde voor de troepen van de hertog van Alva, die via de brandschattingen van Mechelen (1 oktober), Zutphen (14 november) en Naarden (1 december), steeds dichterbij kwamen, stuurden Willem van Oranje en de Staten van Holland een gezantschap van vijf gedeputeerden naar Engeland om de hulp van koningin Elizabeth in te roepen. De resultaten van deze missie waren vermoedelijk zo gering dat de belangrijke geschiedschrijvers van de Opstand er nauwelijks of geen aandacht aan hebben besteed. Bij Pieter Bor, Emanuel van Meteren, Everardus van Reyd en Hugo Grotius vindt men het gezantschap bij het jaar 1572 niet vermeld.¹

P.C. Hooft noemt aan het einde van 1572 de afvaardiging wel en ook de samenstelling van het gezantschap:

De dingen, aldus staande, rieden den Prinse, en den Staaten van Hollandt, nae Engelandt te schicken, om die Majesteit, tot meedebyden, en handtreiken te beweeghen. Het hoofd deezer bezendinge was Jonker Jan van der Does, Heer van Noordt-wyk, genoegh vermaart door zyn' schriften; zyn' lastgenooten Jonker Willem van Zuilen van Nieveldt, Heer van 's Heeren Arentsberghe, een Eedelman van staatyken huize, die, voortvluchtigh om den Godsdienst, de kost met zyn' handen had moeten winnen, en zich tot Emmerik met boekbinden geneert; Junius der rechten Doctoor; meester Lieven Kaarsmaaker, Burghermeester van Sierikzee; ende meester Dirk van Bronkhorst.²

Chris L. Heesakkers is emeritus hoogleraar Neo-Latijn (RU Leiden). Na te zijn gepromoveerd op brieven van Janus Dousa heeft hij nog veel publicaties verzorgd over deze held van het Leids Ontzet.

Hij is redactielid van de uitgave van de *Opera Omnia* van Erasmus, en van de Nederlandse vertaling van diens correspondentie (uitgeverij Donker, Rotterdam).